

- Szedjed föl apád, s mind, aki ott táboroz,
 S jöjjenek az inség elől ide,
 Mert hisz soká tart még az inség, s Egyiptom
 Zsírja eltartja a Gosen földjén lakókat.”
 Azért hát testvéreim, csak a jó hírt hoztam
 Be most ide, hogy nyugtassam lelketek,
 S megyek a szekerekben válogatni,
 Hogy minél előbb velünk legyen apánk.
- NAFTALI Hogyan? Jákobot elhozzuk Kánaánból?
 JÓZSEF Őt, s mindnyájatokat, hogy együtt éljünk itt. (El.)
 BENJÁMIN Naftali, Naftali, ide költözünk mind! (József után el.)
 DÁN Jákobot is felhozzuk Egyiptomba?
 LÉVI Elutazunk.
 GÁD S ha ő nem jön? Nem akarja otthagyni a földet,
 A földet, melyen gyermekkorra folyt,
 Ézsau mintegy káprázatszerű képét,
 Az otthon menedékét?
- NAFTALI Ha József az a kép,
 S mindaz, mit ez felhoz megbékült lelkéből,
 Tízszer is átkel a Sineán vígan.
- LÉVI Benjámin is mesél — hogy mily nagyúrrá lett,
 S mily jólelkű fia maradt —, hogy siettesse apját.
 Ez indította meg velünk szemben is.
- NAFTALI És minket is felhozat örökre Kánaánból.
 LÉVI Mint megtúrt rokonok élünk itt, ahol ő
 Gazdag, s egyik szál, mely a hatalomhoz köt.
- DÁN Most lesz igazán a tízek megalázása,
 S az egy, akinek mosolyogva meghajlunk.
- GÁD A tizenegy csillag s a nap és hold meghajlása.
 LÉVI Cselédek leszünk testvérünk birtokán.
 DÁN S nem kelhetünk föl rabszolgaságunkból.
- IZSAKÁR Tettetni kell most már az örömet bennünk.
 JÚDA No, Ruben, jó volt-e megkímélni a gyermeket?
 RUBEN Nem tudom, mit mondjak?!...

József és testvérei

(NAPLÓ)

Elakadtam a József és testvéreiben. Eleinte azt hittem, a vidéki utazások, szereplések, rámszakadt kisebb munkák rángattak ki belőle. De nagyobb baj van, az első felvonást majdnem végig írtam, a folytatás vázlatban megvan. Pedig már annyira a kezemben éreztem, hogy az Újabb drámák kötetébe, melyet hét-nyolc hét múlva kell átadnom, ötödik darabként felvettem, s most — ha valami segítség nem jön — nem tudom tovább írni. Az ilyen elakadáson néha a napló segít, a téma, a kifejezendő gondolat meghányása-vetése egy idegen műfajban. Most is ezzel teszek

kísérletet. A mostani elakadás, erre egy véletlen esemény figyelmeztetett, különbözik az eddigiektől, az olyanoktól, mint amelyek az Égető Eszter írása közben, a két Bolyai-változat közt, vagy a Nagy Család vergődéseiben kényszerített ilyenféle átgondolásra. Ezekben az esetekben mindig valami műfaji aggály, gond, vészjel volt az, ami megállított. Itt nem ez történt, a három, egy színen órák alatt lefolyó darab felépítése — s minden jelenete, a darab utolsó mondata is kész van a fejemben; a nevű futott ki az egészből, amitől a terv száraz lett, a készülő részletek pergamen-szerűen letöredeznek.

A véletlen, amely e szárazság természetére figyelmeztetett, egy elszólás volt, egy baráti beszélgetés közben tudomásomra jutott rossz hír, jelentéktelen sérelem, amely azonban mégiscsak felbőkte bennem az elhártyásodott fájdalmat. S a kis sebészből felszivárgó nedv elég volt hozzá, hogy egy napon át megint mint friss művel foglalkozzam a régi tervvel, s a részletek is egy picit életre kapjanak. Nyilván a fájdalom folyt ki a darabból, s ha végig akarom írni, ezt a fájdalmat: a József fájdalmát kell magamból újra felbuzgatnom.

*

Mi a József fájdalma? Mi volt abban a pillanatban, amikor a darab megfogant? Az Ószövetség olvasása közben egy-két hónappal később rögzítettem a pillanatot. Az íróból fölmerülő Józsefnek az fáj, hogy a testvérei, nemzedéktársai nem szeretik. Az, hogy mint ifjút meg akarták ölni, hajcsárkézre adták, régi történet, s hogy József igyekezett megérteni, megbocsátani — de nem szeretik most sem, amikor az éhség a kezébe adta őket, még nem ismerik fel, de már szimatolják benne az idegen testvért. Valami már hőköl bennük, a kényes szituáción túl is — s nem szeretik akkor se, amikor okuk volna rá, a megkönnyebbülés percei után, amikor megbocsátott nekik József, sírva öleli mellére, s a Gosen földjére telepíti őket. A darab utolsó jelenete: József a feleségéért, két egyiptomi fiáért megy, hogy bemutatassa nekik, a testvérek pedig megtárgyalják: mi történt velük. S a darab utolsó szava — ez az a magasság, vagy ha úgy tetszik, mélység, amelyig a darabnak fel vagy le kell jutnia —: Mégiscsak meg kellett volna őt ölnünk!

Ez a kérlelhetetlenség, az erénynek ez a tehetetlensége a nem szeretéssel szemben — ez az én hozzáadásom a József és testvérei témájához. József megnyerte apja szívét, Jákob benne látta meg törzse dicsőségét, a rabszolga meg tudta hódítani Putifárt, majd a fáraó korlátlan bizalmát, de a testvéreit nem téveszthette meg. Mint a mi békési tyúkaljunk a közécsapott kispulykán, megérezték az idegen lényt, aki csak bitorolja, valami neki nem járóra akarja kisajátítani a testvérjogot. Ők: családtagok — József azonban csak vágyik ebbe a családba, s a hosszú távollétet nem nyomja el ezt a vágyat, testvérei láttán, a bőrükön hozott emlékszagtól pedig ellenállhatatlan felbuzog benne. A testvérek azonban, bár jóságával megszégyeníti őket — vagy épp ezért —, ha hódolásra, hízélgésre kényszerülnek is, éppoly távol vannak attól, hogy új dicsőségében testvérnek érezzék, mint amikor az apja ráadta szép ruhájában a puszta szálláshelyük felé tartott. József fájdalma, melyet részben ő érez, részben mi öhelyette, ez az idegenkedés, amelyet nem lehet áttörni, megszelídíteni.

Mi ennek az idegenkedésnek a magyarázata?

*

A József és testvérei alig egy-két hónap távolságra fogant a Szörnyetegtől, s rokona is az előzőnek, épp a fájdalomban, mely alakot keresett benne. József az én felfogásom szerint maga is egyfajta szörnyeteg, s ha igazat akarunk adni a katekizmusnak, hogy Jézus előrevetülése az Ószövetségben — híd a szörnyetegségből a szentség felé.

Sárkány Béla és Jákob fia közt szembeszökők a különbségek. Sárkány minden

kísérletből a kudarc sárkánybarlangjába zuhan vissza — József a siker embere, aki minden veremből, tömlőcből még magasabbra emelkedik. Sárkányt az egész társadalom veti ki magából, Józsefet csak a testvérei nem tudják elfogadni. Van azonban egy mélyebb különbség is, s ez voltaképp Sárkány javára szól: őbenne minden emberi együtt van, kapcsolataival azért vall csődöt, mert sokat követel — elviselhetetlen módon és mértékben akar ember lenni. Józsefből azonban hiányzik valami. Szép, erényes, nemes — a káosz hiányzik belőle, amely a testvéreit olyan igazi, buja, bozontos emberré teszi. Azt mondhatnám: ő már polarizált ember, akiben az ösztönök összevissza hullámai egy irányban rendeződtek — ebben hasonlít Jézusra —, a testvérek azonban a maguk emberségét követelve rajta, a hiányt látják a tökéletességében. Ezért olyan fölháborító, elviselhetetlen az álmaiban bejelentett igény, hogy uralkodni akar rajtuk. Jákobot elvakháthatja: az apák, a nevelők mindig egy ilyen polarizáltan tökéletes embert várnak, készíttetnek a gyermekeikben — a testvéreknek azonban csak a teljes, hiteles gazdagság imponál, ha bűn, ha erény is. El tudják ők a tekintélyt viselni: ki is választják maguk közül az uralkodót. Júda nem volt elsőszülött, s mégis a vezérüké lett. Esendősége is köztudomású volt — nem ejtette magát meg a menyé templomi prostituált képében vele? —, de ez az ő esendőségük volt, ráismertek magukra benne, s azontúl még valami többletre is; míg a Putifárné története csak gyanút vagy szánalmat keltett volna bennük, mert vagy az asszony vádjá volt igaz, s a kudarc juttatta a börtönbe, vagy szánalmas alak, aki az erényét akarja bizonyítani, ahol az erejét kellene. Az emberek azokat az erényeket szeretik, amelyeknek a lehetősége bennük is megvan, s azokat a bűnököt bocsátják meg, amelyek a maguk lehetőségezejébe esnek. A másféle erényt ellenséges, féltékeny magyarázattal tolják el, vagy hozzák a maguk szintje alá. Az ilyen embernek, mint József, nincs más választása, mint képességeivel a többiek fölé kerülni, s a szörnyetegségből a hatalom, a szentség felé kapaszkodni, s így uralkodni azokon, akik nem ismernek bennünket olyan tökéletesen, mint a testvéreink. A hatás és hatalom azonban az árvaság fájdalmát nem veszi el.

*

Amióta Józsefet a testvérei megragadták, ruháit letépték, a verembe vetették, hosszú esztendőök teltek el, s volt ideje az iszonyú traumán gondolkodni. Az „emberi” az lett volna, hogy az első megdöbbenésből, felháborodásból valami bosszúvágy, vagy legalább bosszúkétség ülededjen le benne. A testvérek, az ágyába hágó Ruben, a kánaitákat gyilkoló Simeon és Lévi is ezt tartották természetesnek. Annyira, hogy nem hitték el József érzéseit, csak színlelést tudtak feltételezni. József már rég a mellére ölelte, a Gosen földjére telepítette őket, s Jákob halálakor még mindig rettegésben vannak, hogy József csak a patriarcha kedvéért kímélte őket, s követel küldenek hozzá, hogy az apa utolsó, kegyelemkérő szavaival kössék meg bosszúját, amely most már, hogy nincsen fék, s itt a markában vannak, annál rettenetesebben fog bekövetkezni. A sérelem megőrzése, a bosszú még a Júda-szabású embernek is olyan eredeti tulajdonsága, mint a mellét benövő szőrbozont. Józsefben azonban a meghökkenés, felháborodás éppen a polarizáció tüneteként nem bosszút, hanem valami szomorúságfélélet hagy üledékül. Ő a maga személyes elszámolni valóját az ismert személyeken mint egy magányt könyvelni el — ember és emberek össze nem illését, meg nem felelését. Minthogy Jákob törzsével semmi sem történhetik Isten akarata nélkül, Istennek is bele kell kerülnie mindkét fajta magyarázatba. A testvérek, ha ők jutnak olyan magasba, mint József, azt gondolnák: lám, az Isten gyilkosaim fölé emelt, s íme, a kezembe adta őket. József azonban — az álomfejtő, aki Isten távolabbi céljait kutatja — azt mondja: Isten a testvéreim gyűlöletét használta fel, hogy nem álmódott magasba emeljen, s hogy őket is megmenthessem. A dráma ennek a két érzésnek az összezapása, s mint munkáim nagy része — a polarizált ember csődje, fájdalma a „teljes” meghódításában. Az evangélium vergődése az Őszö-

Attól fogva, hogy az éhínség testvéreit József kezébe adja: József élete fel van dúlva. Az „emberi” az lett volna, ha fogságba veti vagy megöleti őket, s úgy küld, a bűnük leleplezve, apjáért.

Józsefben azonban nincs igazi bosszú, s így azt sem felejtethi el, hogy mindazt, amit bátyjai ellen tesz, apja ellen teszi. Az, akit meg akar szerezni: az öccse. Ez legyen — az ártatlan, édes testvér — az ő jussa a régi, az igazi családból, amelyet az övé, az egyiptomi teljesen nem pótolhatott. Ezért tartja vissza valószerűtlen ürügyön Simeont, s ezért lesz Benjámín Egyiptomba hozása — teljesen logikátlanul — félelmetes kémkedés ellen bizonyíték. Vajon visszatérnek-e? S megkapja-e tőlük az ártatlan testvért? A kimért mozdulatú, tekintélyes helytartót hónapokon át rágja az elvesztett család, s az új lehetőség. Egy ember van, akivel beszélhetne az övéiről: Simeon, a visszatartott. De József fél a maga érzéseitől, fél, hogy elárulja magát, és egy méltatlanra önti ki, ami benne van. Simeon kivételes helyzetben van a börtönben, figyelteti, jelentést kér róla, de maga elé nem bocsátja, csak amikor már kezdi elveszteni a hitét a testvérek visszatérésében, azon a napon, amelyen a testvérek a magtárak körül felbukkannak. Amit akart, Benjámín ott van a kezében. Még nem tudja, mi fog történni, de a kedves, vonzó ifjút, Rákhel fiát nem engedi vissza. A terv, hogy mint tolvajt, kedvenc jóslópohara tolvaját fogja vissza, örök szolgálatra, már ott van benne a lakoma előtt is.

A lakoma: a darab legnehezebb része. József Jákobra s majd önmagára tereli a szót: a merénylet okát keresi, s azt, hogy mit gondolnak most, évek múltán róla. Az embereket ismerő, bölcs, kormányzó államférfi ő — eddig is összeállította képzeletében az egykori összeesküvést, a testvéreket indító motívumokat. Ebben a beszélgetésben fogja fel a belátásával, most jön rá, milyen elviselhetetlen ék volt ő ebben a családban, hogy sérthették ezeket a szilaj, egészséges férfiakat az ő kamaszos igényei. S ahogy szavaikban, viselkedésükben rája ismer a régi, az elvesztett, pótolhatatlan családra, most meglátja magát első ízben a család felől, s ha nem is bűnösnek, de visszataszítónak érzi magát. Az este summája a felújuló s a megértéstől gyógyíthatatlanná vált szomorúság. Ezek az emberek, a volt testvérek, csak menjenek el, ajándékkal megrakva, a titok felfedése nélkül, már-már imádott apjukhoz. A megszeretett Benjámint itt tartja, s most lopatja be szákjába a poharat.

A testvéreket visszahozzák, József kimondja ítéletét. Ekkor áll elő Júda: nem tudják, hogy történt, de nem fosztja meg az apjukat a legkedvesebbtől; itt van ő, tartsa vissza őt rabszolgául. Ez a szép ajánlat — nem az érnymeklése, hanem a körülményektől kisajtolt jószág felbuggyanása — megrendíti Józsefet, fölborítja elhatározását. Ami már az éjszaka kezdett kiderülni — hogy nem csak Benjámín, a másik tíz gyilkosa is kedves neki —, most mint forró, megbocsátó szeretet önti el a szívét, a torkát. S ő maga bátorítja a megrémült testvéreket: az Isten akarata volt, amit tettek vele, ő lökte előre Egyiptomba, hogy mentse az ínségtől őket. A testvérek megpróbálnak hálálkodni, de József ott látja szemükben a rémületet. A nagy meglepetés — a bocsánaté, Júda nagylelkűségén — nem azt a hatást váltotta ki, amit gondolt. — Maradjatok itt, szedjétek össze magatokat, amíg elétek hozom az én feleségem és fiaimat. — S az egyedül ujjongó Benjámint átölelve elmegy a lakása felé. — Eztán jön az utolsó jelenet: a testvérek kétségbeesése szerencséjük fölött.

*

Az első felvonásból negyven-ötven sor hiányzik, ezt megírom a végén, most a második felvonással kezdem, amelyet most kell bemelegítenem. A függöny, amely az első felvonás színterét a lakomateremtől elválasztotta, szét van húzva. A nézőkkel szemben ott ül egy kis asztalkánál József, jobbra tőle a tizenegy testvér, legközelebb Benjámín, balra az egyiptomi háznépből öten-hatan. Az étkezésen már túlvannak, a vacsora maradványai az asztalokon, a szolgák bort töltenek. Egy vak hárfás a vendégek felé fordulva olyanféle dalt énekel, mint amelyet az Anjotef király sírjában találtak: a halál kikerülhetetlenségével biztat az élet kiélvezésére. A zsidók

magukba merülten, a jókedv jele nélkül ülnek, csak Bilha két fia bólogat, csettintget egy kicsit részegen már. Az egyiptomiak sztereotip mosollyal kísérik az éneket, de közben a hallgatag, udvariatlanul rosszkedvű zsidókat figyelik. Az ének szünetében egy halk üzenet megy Júdától Gádhöz, hogy ne igyon többet. Az egyiptomiak is összesúgnak: a vendégeinknek mintha orruk vére folyna. József megdicséri és elküldi az énekest. Az egyiptomiak közül az egyik, az írnok megjegyzi, hogy a vendégek szívét, úgy látszik, nem lágyította fel a hárfás dala. Vagy a bor részegítőbb a hazájukban. A testvérek — akik nem hisznek ebben a lakomában, s várják, hogy mikor jön a fekete leves — összenéznek. A kapatos Gád mondja ki a félelmüket: azt hisszük, hogy hátravan még egy fogás. József igyekszik megnyugtadni őket: Nem kell félnetek. Áser évődik a testvérek félelmén. Könnyű biztatni magunkat a halállal öröme, ameddig távol van, de akinek oroslán ül a háta mögött. — Az egyiptomiak tréfás megjegyzésére Júda kezdi a testvérek hallgatagságát menteni. — A zsidónak, ha a halált emlegetik, más jut eszébe. — Tán bűnei s istene ítélete? — A kapu, amelyen ősei távoztak, s Isten, akinek öléből nézik az életüket. S amin azóta, míg mi itt élünk, tán eltávozott közülünk, aki mindennél kedvesebb. — Apádat érted? — szól közbe József. — Nagy bánatban hagytuk őt ott. — Igen, elmondta a tús. — Ezért nem lehet a vendégségben sem zavartalan az örömünk. — Komoly ember lehet apátok — szól közbe egy egyiptomi —, hogy még itt is ráfagy szátokra a mosoly. — Gád: de tréfás és furfangos is — védi őt. — Nincs olyan kópé Egyiptomban, mint ő volt. — Mesélj valamit róla, hadd nevezzünk. Tán érdekesebb lesz, mint a hárfás dala. Áser elmondja Ézsau megcsalátása s az áldás történetét. Az egyiptomiak gúnyosan dicsérik a csalást. Az egyik egyiptomi, aki pusztai vadász volt, s ismeri a nomádokat, furfangosságukról beszél. Most egy másik testvérből tör ki a fiúi büszkeség. Tudták-e azok befolyásolni a születő bárány színét, s Izsakár, a mesélő elmondja Lábán történetét. József, aki egy közbeszólással menti Jákob méltóságát, s árulja el, hogy élvezi a gyermekkorából ismerős meséket, megdicséri Izsakárt, s Benjáminhoz fordul: — S te nem mesélsz apádról? — Ó, én csak akkor ismertem meg, amikor a bánat befátyolozta ragyogását. — Anyád halála vitte el, hallom, a jókedvét. — József bátyámé még inkább.

S ezzel megkezdődik József emlékének a kiszedése a testvérekből. Hát olyan nagyszerű fiú volt, hogy tizenegy testvér sem tudta megvigasztalni érte? — A testvérek kitérő választ adnak. Megint Gád ugratja őket: — Miért nem mondjátok meg, hogy nem szerettük őt. Apánk utánunk küldte kémkedni. — Ruben menti: — Volt is oka rá. — S te tán ártatlan voltál? — Előbb Rubennak vágja szemébe, hogy bement Rákhel szolgájának, Bilhának az ágyába, aztán Simeonnak, Lévinek a kánaániták meggyilkolását. Amikor Júda bűnét kezdené, József odaszól az egyiptomiaknak, hogy vigyék Benjámint lefektetni. Gád, de a testvérek is megdöbbennek. Benjámin maga kéri, hogy maradhasson itt. Egy gyékényre fektetik, ahol hamarosan elalszik. József azonban egyedül akart maradni testvéreivel, az egyiptomiakat aludni küldi. Az írnok figyelmezteti, hogy ne maradjon ennyi részeg barbárral magára, s amikor József elküldi, ott marad riasztásra készen a sötétben, az előtérben. József folytatja a kérdezősködést. A kényelmetlen vonakodás alól lassan kitör az indulat. Fölébük akart kerülni! De hát minden gyermekbandában van vezér. — Igen, de annak az ő erényeikben, bűneikben kell kiválni. Ez álmokkal, apjuk befolyásával... S Izsakár most vonja meg Júda és József közt a párhuzamot. József menti Józsefet; de csak annyira, hogy még többet mondjanak. Közben ő maga is mindinkább megérti a testvérek igazát, akik fáradtan, italtalan az asztalra dőlnek. Már csak Júdát tartja ébren a rossz közérzet, a gyanakvás. — De hát Benjámin is kedvesebb az apjának, őt mért nem gyűlölik — kérdi tőle József. — Mert ő bátyjainak is megadja a tiszteletet, s olyan tulajdonságokkal kedves neki, amelyek nekünk is kedvesek. — Akkor hát jó volt, hogy a másikat széttépte a vad, mert különben ti öltétek volna meg őt — bukkán ki Józsefből — inkább szomorún.

A felvonás egy rövid jelenettel zárul: József s az írnok közt Júda is elaludt, s József a lakoma termét otthagya, a sötétben át a ház elé akar menni, akkor botlik

a virrasztó írnoeba, aki most megkérdi, mi a szándéka ezekkel a barbárokkal. — Tükörbe néztem — mondja József kitérőn. S a testvérei felől kezdi az írnoekot fagatni. A parasztoek közül emelkedett ki, s megveti a testvéreit. — S ők nem irigyelnek? — Ha irigyelnek is, az a természetes. — S a testvériség? — Az uralomra születettnek uralkodni kell. — S amikor az írnoek újra megkérdi, mi a terve velük? — Elküldi őket, haza apjukhoz — feleli. Tán lett volna más gondolatom is, de látom, nincs mit kezdenem velük. A fiatal, Benjámint azonban itt tartom. S megbízza az írnoekot, hogy poharát a zsákjába rejtse.

*

Ha a második felvonást sikerült fölépíteni, a harmadik már magától görög le. József megint az őrral beszél. Hogyan bocsátotta útra a testvéreket? A lovasok elmentek utánuk. Már hozzák is a megmotoszott testvéreket. József kimondja ítéletét: aki a poharat ellopta, itt kell maradnia. Ekkor áll elő Júda, s magát ajánlja fel. Ez a nagylelkűség megrendíti Józsefet. Kiküldi az egyiptomiakat, s zokogva ismergeti meg magát. Benjámin öröme elfedi a többiek megrendülését. József észreveszi rémületüket, vigasztalja őket, hogy Isten terve volt mindez. A család megmentésére kellett neki Egyiptomba kerülnie. A fáraó megengedi, hogy a Gosen földjére telepítse őket, az ínséges helyett itt találnak mind — Jákob s a feleségeik, gyerekeik — új hazát. A testvérek iparkodnak örülni, ki-ki súlya szerint, József pedig lemegy, hogy a feleségét, fiait bemutassa nekik, s Benjámint magával viszi. — Ti meg térjeteek magatokhoz addig, s örüljeteek Isten beteljesült irgalmának — fordul a többiekhez. Erre jön az utolsó jelenet: a tíz testvér, amint a kényszerű öröm alól följön a tudat, hogy fogságba jutottak, a másféle testvér mégiscsak hatalmába kerítette őket. Ruben mondja ki, aki akkor megmentette: jobb lett volna csakugyan megölni őt!

NÉMETH LÁSZLÓ

